

Ben-Anlatısı Açısından Sultan III. Ahmed’in Hatt-ı Hümayunları: İmkân ve Sınırlılıklar

Şaduman Tuncer*

The Imperial Edicts of Sultan Ahmed III from the Perspective of Ego-Documents: Possibilities and Limitations

Abstract ■ This study aims to answer whether Sultan Ahmed III’s imperial edicts, *hatt-ı hümayuns*, which are the documents containing his handwritten orders or assessments, can be evaluated within the scope of the *ego-document* genre. For this purpose, the study primarily aims to draw a general framework regarding the historical process in which the concept of *ego-documents* emerged and the ongoing debates both in European historiography and Ottoman historiography on the scope of the concept. Then it evaluates *hatt-ı hümayuns*, one of the most important written communication tools of the Ottoman central bureaucracy, in terms of form, function and content. The study considers how to determine whether these documents carry the basic dynamics of *ego-documents* fitting parameters such as purpose, motivation, historical context and audience. It tries to determine the source value of *hatt-ı hümayuns* as historical material from the perspective of *ego-documents*. It touches on the critical mission of these documents, which contain unique clues about the Sultan’s ego and the ‘self’ construction process, for the creation of a complex and person-oriented biography of Ahmed III. It reveals the uniqueness of these documents in creating the ‘human’ centered life stories of Ottoman sultans, especially while person-centered history writing has gained momentum in recent times.

Keywords: *Hatt-ı hümayuns*, Imperial Edicts, Ego-Documents, Biography, Sultan Ahmed III.

* İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü Post-Doktora Programı.

Giriş

Bu çalışmada, 18. yüzyıl başında 27 yıl saltanat süren Osmanlı padişahı Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) kaleminden çıkan emir ve değerlendirmeleri barındıran *hatt-ı hümayun* türü arşiv belgelerinin, tarih yazımında *ben-anlatısı* başlığı altında toplanan ana malzemenin neresinde konumlanabileceği sorusuna cevap aranacaktır.

Ben-anlatısı kavramıyla kastedilen tarihsel malzemeyi Selim Karahasanoğlu, kişilerin kendi kaleminden 'kendi'lerini anlattığı metinler olarak tanımlar.¹ İngilizce ve Almancada *egodocuments*, *selfnarratives*, *first person narratives* ve *selbstzeugnisse* gibi kavramlarla karşılanan bu kaynak grubu, Türkçede *ben-anlatısı* dışında farklı çatı kavramlarla da tavsif edilebilmektedir. Bunlardan bazıları, *birey/şahıs edebiyatı*, *kendi kendine anlatım*, *birinci tekil şahıs/birinci ağızdan/otobiyografik anlatılar*, *benlik-belgeleri* ve *öz yaşam öyküleridir*. Hatta yakın zaman önce ortaya attığı *kendilik anlatıları* kavramıyla İhsan Fazlıoğlu bunlara bir yenisini daha eklemiştir.² Zaten alanın uzmanları arasında kavramın ne kendisi ne kapsamına ilişkin henüz tam bir uzlaşının sağlandığı söylenebilir. Öncü çalışmaların yürütüldüğü Avrupa tarihçiliğinde de çalışmaların henüz emekleme aşamasında olduğu Osmanlı tarihçiliğinde de durum pek farklı değildir. Yani, makalenin ana sorunsalı kavram ve kapsam mutabakatının henüz oluşmadığı bir zeminde yükselmektedir. O nedenle bu sorunsala geçmeden önce alana dair süregiden tartışmalara genel hatlarıyla değinme gereği duyuldu.

Zemin: Ben-Anlatısı Kavramı ve Kapsamı Üzerine Süregiden Tartışmalar

Ben-anlatısı, bir yandan görece bağımsızlaşması ve yaygınlaşmasının geçmişini yarım asrı ancak bulan bir araştırma alanını diğer yandan yine aşağı yukarı aynı tarihlerde ivme kazanan "tarihi insanlı yazma" trendiyle birlikte tarih yazımında nispeten daha etkin kullanılmaya başlanan bir kaynak grubunu ifade eder. 1950'lerde kavramı literatüre kazandıran Hollandalı tarihçi J. Presser, *ego-documents* olarak nitelemeyi uygun bulduğu bu başlık altında, kişilerin kendi eliyle kendini anlattığı,

1 Selim Karahasanoğlu, "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları (Ego-Documents: Potentials and Limitations as a Source for Historical Research)", *Turkish History Education Journal*, 8/1 (2019), s. 212.

2 Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı Literatüründeki Ben-Anlatıları Çalışmayı Üzerine Rapor", *Toplumsal Tarih*, 320 (2020), s. 8.

günlük, hatırat, otobiyografi ve özel mektup türünden metinleri toplamıştır.³ Kavramın bir çalışma alanı olarak belirginleşmesi ise 1980'lerin sonundadır. O tarihlerde ülke arşivlerindeki bu türden tarihsel malzemeyi tespiti girişen R. Dekker öncülüğündeki bir grup Hollandalı araştırmacının *ego-documents* kategorisinde değerlendirdiği metinler, günlük, hatırat, otobiyografi, aile tarihi ve gezi kayıtları olmuş; pratik nedenlerle mektuplar araştırma dışı bırakılmıştır.⁴

Kavramın kapsamını çok daha geniş tutan araştırmacılar da yok değildir. 1990'larda Almanya'da alana ilgiyi artıran faaliyetleriyle bilinen Winfried Schulze bunlardan biridir. Schulze, kavramın tanımını yazarının bilinçli yahut bilinçsiz olarak okuyana 'kendi'siyle ilgili herhangi bir şey söylediği her türlü metin olarak yapmış; tanık-sanık ifadeleri, vergi-tüccar kayıtları, hesap defterleri ve vasiyetnameler gibi sayısız belge çeşidini daha *ego-documents* saymada beis görmemiştir. Ancak bu aşırı kapsayıcı tanımı nedeniyle ardılı araştırmacılar tarafından sınırlarını ve ayırt edici özelliklerini yok ederek kavramı amorf hale getirmekle suçlanmıştır.⁵ Kapsam meselesinde kültürel farklılıkların belirleyiciliğinin gündeme gelmesi ise İngiliz kültür tarihçisi Peter Burke ile. 'Ben'in değişik kültürlerde birbirinden farklı temsil biçimleri olduğunu hatırlatan Burke, tarihsel metinlerde gömülü 'ben'i anlamının yolunun kültürler ötesi bir perspektif geliştirmekten geçtiğine vurgu yapar.⁶

Ego-documents kavramsallaştırmasına karşı itirazların yükselmesi ise 2000'lere doğrudur ve eleştiriler "ego" kelimesinin modernliği üzerinde yoğunlaşır. Bu kelimenin barındırdığı Freudyen çağrışımlardan ötürü bilhassa 20. asırdan önceki metinleri tavsife uygun olmadığını dillendirenler, onun yerine bu metinleri anlama ve kullanmada daha elverişli bir perspektif sunacağı düşüncesiyle Almancası

3 R. Dekker, "Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History", *Memoria y Civilization*, 5 (2002), s. 13-37; Karahasanoğlu, "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları", s. 216.

4 Semra Çörekçi, "A Methodological Approach to Early Modern Self-Narratives: Representation of the Self in Ottoman Context (1720s-1820s)" (doktora tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022, s. 2.

5 Selim Karahasanoğlu, "Ottoman Ego-Documents: State of the Art, Roundtable", *International Journal of Middle East Studies*, 53 (2021), s. 302; Çörekçi, "A Methodological Approach", s. 7. Ayrıca bkz. Kaspar von Greyerz, "Ego-Documents: The Last Word?", *German History*, 28 (2010), s. 273-282.

6 Çörekçi, "A Methodological Approach", s. 2. Ayrıca bkz. Peter Burke, "Representations of the Self from Petrarch to Descartes", *Rewriting the Self. Histories from the Renaissance to the Present*, ed. Roy Porter (London: Routledge, 1996), s. 17-28).

selbstzeugnisse olan *self-narratives* kavramını önerir.⁷ Nitekim Kaspar von Greyerz öncülüğündeki İsviçreli bir grup araştırmacı ile C. Ulbrich öncülüğündeki Berlin çalışma grubu, alanın sorun ve metotlarını tartıştıkları yayınlar ve ürettikleri monografilerde büyük oranda bu kavramı kullanacaklardır.⁸

Ego-documents tabirine benzer nedenlerden dolayı mesafeli yaklaşanlardan biri de 1989 tarihli “Self and Others” başlıklı öncü makalesiyle Osmanlı dünyasından janra ait örnekleri dünya literatürüne eklemleyen Cemal Kafadar’dır.⁹ Kafadar, “insanların kendi sergüzeştlerinden dolaysızca söz ettikleri otobiyografik metinler” olarak tanımladığı bu kaynak grubundaki her bir metnin *ego-documents* kategorisine indirgemesini acelecilik olarak görür. *Birey edebiyatı, birinci ağızdan anlatılar* ve *birinci tekil şahıs anlatımı* gibi adlarla andığı bu türde gelişen birbiriyle ilintili çeşitli alt kategorilerin varlığına dikkat çeker.¹⁰

Türkiye’de alanda ilk olma özelliği taşıyan TÜBİTAK destekli bir projenin (“Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları: Envanter, Analiz (1500-1800)”) yürütücülüğünü üstlenen Selim Karahasanoğlu ise Türkçede en makul kavramın daha iyisi bulunana dek *ben-anlatısı* olduğu kanaatindedir. Yazarının “sadece ve yalnız” kendinden bahsetme saikiyle kaleme aldığı metinleri *ben-anlatısı* saymaktan yana olan Karahasanoğlu, Schulze gibilerin kavramı genişleterek işlevsizleştirdiğini düşünür.¹¹ Yazma motivasyonunun belirleyici kriter alınması gerektiğini, aksinin, yani metinlerin içinde otobiyografik malzeme aramanın sonu olmayan bir uğraş olduğunu çünkü her metnin bünyesinde yazarının ben’ine ait birtakım unsurların kaçınılmaz olarak bulunacağını ifade eder. Tam da bu nedenle örneğin, yazarının asıl güdüsünün kendini değil gezdiği yerleri anlatmak olduğunu düşündüğü seyahatname türü metinleri *ben-anlatısı* saymama eğilimindedir ve mesela Evliya Çelebi’nin 10 ciltlik seyahatnamesinde kendine dair dağınık ve sistemsiz şekilde anlattıklarının bu eseri *ben-anlatısı* saymaya yetmeyeceğini belirtir.¹² Bununla

7 Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları”, s. 216.

8 Aynı makale, s. 217.

9 Cemal Kafadar, “Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature”, *Studia Islamica*, 69 (1989), s. 121-150.

10 Aynı makale, s. 126.

11 Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları ve Sınırları”, s. 216, 218; Karahasanoğlu, “Osmanlı Literatüründeki Ben-Anlatıları Çalıştayı”, s. 8.

12 Selim Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları”, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: İdeal Kültür Yay., 2019), s. 281; Karahasanoğlu, “Osmanlı Literatüründeki Ben-Anlatıları Çalıştayı”, s. 9.

birlikte, yazarına dair içerdği yeterli referansla uzmanları tarafından otobiyografik metin kabul edilen Yazıcı Murtaza'nın *Mecmua'sı* gibi bazı seyahat anlatılarının varlığına da dikkat çeker ve bunları "kategoriler arasında kalan türler" şeklinde nitelendirir.¹³

Karahasanoğlu ve ekip arkadaşları, bahsi geçen proje kapsamında Osmanlıların erken modern dönemde ürettiği *ben-anlatılarının* envanterini çıkarırken kendileri için rehber amaçlı bir tasnif ölçütü belirlemişlerdir. Henüz nihaî olmadığı için altını çizdikleri bu ölçüt şöyledir: günlük, hatırat, otobiyografi gibi başından sonuna kadar kendini anlatma saikiyle yazılan bağımsız eserleri *müstakil ben-anlatısı*; başka bir amaçla yazılsa bile içinde yazana dair blok halinde otobiyografik materyal bulunduran metinleri *kısmî ben-anlatısı* ve yine kendinden bahsetme saikiyle kaleme alınmasa bile sahibinin metnin muhtelif yerlerinde kendinden ısrarla ve totalde baskın bir oranda bahsettiği metinleri *parçalı ben-anlatısı* olarak tanımlamak.¹⁴ Bu arada Karahasanoğlu, bu tasnifteki *parçalı ben-anlatılarını* türün "en netameli ve zayıf halkası" olarak gördüklerinin ve "ilk bakışta ve normal koşullarda" hazırlamakta oldukları envantere almadıklarının kaydını düşme gereği de duymuştur.

Osmanlı dünyasından türe ait metinlerin incelendiği yakın tarihli çalışmalar arasında, aşırı kapsayıcı kavram tanımlamasıyla bilinen Schulze'un yolundan gidenler de yok değildir. Editörlüğünü Ralf Elger ve Yavuz Köse'nin üstlendiği 2010 basımlı *Many Ways of Speaking About the Self: Middle Eastern Ego-Documents in Arabic, Persian, and Turkish (14th-20th Century)* adlı çok yazarlı kitap bunlardandır.¹⁵ Elger ve Köse, 'kendi' hakkında 'ben' diliyle konuşan her metnin ("all texts with an ego talking about himself") hatta kişi her yazdığıyla kendine dair bir şeyleri açık edeceğinden 'ben' diliyle konuşmayanların bile *ego-documents* sayılabileceğini savlarlar. Bu bakış açısıyla, uzun hayat hikâyelerinden bazı mecmuaların içinde karşılaşılan kısa bilgi notlarına kadar geniş bir tarihsel malzeme yelpazesini kavram kapsamında ele alma imkânı bulmuşlardır. Ancak değerlendirme kapsamına aldıkları her metnin 'anlatı' barındırmayışı onları *self-narratives*

13 Karahasanoğlu, "Ottoman Ego-Documents: State of the Art, Roundtable", s. 303.

14 Selim Karahasanoğlu, "Niçin Çıkıyoruz?", *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi*, I/1 (2023), s. 19-23; Gülşen Yakar, "'Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları: Envanter-Analiz (1500-1800)' Başlıklı TÜBİTAK Projesi ve İstanbul Grubunun Çalışmaları I", *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi*, I/1 (2023), s. 160.

15 Ralf Elger ve Yavuz Köse (eds.), *Many Ways of Speaking About the Self: Middle Eastern Ego-Documents in Arabic, Persian, and Turkish (14th-20th Century)* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 2010).

kavramına kıyasla çok daha geniş kapsamlı olan *ego-documents* terimini kullanmayı itmiştir.¹⁶

Kavram seçiminde tek belirleyici faktörün, metnin 'anlatı' barındırıp barındırmayışı olduğunu öne sürmek yine de zordur. Mehmet Beşikçi'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı askerleri tarafından tutulan günlük ve hatıratları incelediği çalışması buna örnektir. Nitekim Beşikçi, içlerinde belirli bir düzeyde 'anlatı/narrative' barındıran bu metinleri, *ben-anlatısı* ifadesiyle değil *ego-documents* kavramının birebir Türkçesi sayılabilecek *benlik-belgeleri* tabiriyle nitelemiştir.¹⁷

Hâsılı tarih yazımında bir çalışma alanı olarak kendine yer edinmesinin geçmişi 40 yılı ancak bulan, dünyada ve Türkiye'de tartışılmalı olmakla birlikte kabul de gören muhtelif kavramlarla anılan bu alanın sınır ve yöntemleri hakkında kesin yargıların oluşabilmesi için kuramsal tartışmaların bir süre daha devam etmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu makalenin alana katkısı ise söz konusu kurumsal tartışmalara tarihsel malzemeden olgusal bir örnek sunma düzeyindedir. Maksadı ne dolaşımdaki mevcut kavramlardan birini öne çıkarmak ne de yeni bir kavram yahut kapsam belirleme ölçütü önermektir. Bilakis, kavram ve kapsam tartışmalarının tam da geldiği noktada, ister *benlik-belgeleri* yahut *ben-anlatısı* isterse *birinci ağızdan anlatım* yahut *şahıs edebiyatı* şeklinde anılsın, janrın Osmanlı dünyasından örnekleri arasında III. Ahmed'in *hatt-ı hümayun*larının konumunu belirlemeyi amaçlamaktadır. Makale boyunca bu yazın türünün hep *ben-anlatısı* kavramıyla ifade edilecek olması ise sadece her defasında rastgele bir kavram kullanıp kavram karmaşası yaratmama maksatlıdır.

III. Ahmed'in Hatt-ı Hümayunlarını Ben-Anlatısı Saymak Mümkün mü?

Sözlükte Osmanlı padişahlarının el yazısı anlamına gelen *hatt-ı hümayun/hatt-ı şerîf*, Osmanlı diplomatiğinde padişahların bizzat kaleme aldığı emir yahut değerlendirmeleri içeren belgelere verilen genel addır (*imperial edict/royal rescript*).¹⁸ Yazılış biçimine göre *telhis üzerine*, *beyaz üzerine* ve *unvanına* şeklinde üç gruba ayrılan

¹⁶ Aynı eser, s. 8-9.

¹⁷ Mehmet Beşikçi, "Tarih Yazımında Hatırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı? Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Askerlerin Benlik-Belgeleri Üzerinde Metodolojik Bir Analiz", *Toplum ve Bilim*, 144 (2018), s. 253-282.

¹⁸ Bazı istisnai hallerde padişahın yerine mabeyn başkâtibi yahut başka bir görevli de yazabiliyordu (Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1994), s. 172-83).

hatt-ı hümayunların, *ben-anlatısı* uzmanlarının iştahını kabartacak içeriktekileri daha ziyade ilk iki gruptakilerdir. Zira üçüncü gruptaki *unvanına* olanlar, önemli mevzularla ilgili ferman ve beratların üst kısmına belgedeki emirlerin kusursuz yerine getirilmesi yönünde padişahların çoğunlukla kalıp şeklinde yazdıkları ihtar cümleleridir.¹⁹ Dolayısıyla otobiyografik unsur içermeye olasıları düşüktür.²⁰

Birinci gruptaki *telhis üzerine hatt-ı hümayunlar*, sadrazamların her türden mevzuyu genel hatlarıyla özetleyerek padişahın onayına sunduğu *telhis* denilen kâğıdın üzerine padişahların cevaben yazdığı emir ve değerlendirmelerdir.²¹ İkinci gruptaki *beyaz üzerineler* ise padişahların bu kez boş bir kâğıda doğrudan muhatabına hitapla yazdığı, herhangi bir *telhis/takrir* olmaksızın her türlü mesele hakkında ilgisine re'sen verdiği emirleri ve mütalaalarını içeren belgelerdir. Muhatapları büyük oranda yine sadrazamlarsa da diğer bazı üst düzey yetkililere hitaben kaleme alınanları da vardır.²²

III. Ahmed, Osmanlı arşivlerinde hatt-ı hümayunları mahfuz az sayıdaki padişahattan biridir. Bu belgelerin günümüze *sûret* halinde değil padişahın kendi el yazısıyla ulaşanlarının büyük çoğunluğu on üçüncü ve son sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya (1718-1730) hitaben kaleme aldıklarıdır.²³ İyi bir hattat olarak okunaklı ve güzel bir hatla devlet işleri ve şahsî yaşamıyla ilgili mütemediyen

19 Mübahat Kütükoğlu, "Hatt-ı Hümayun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), 1997, XVI, 485.

20 Ekserisi *Mücibince Amel Oluna* şeklinde kısa kalıp cümlelerinden veyahut belgede belirtilen hususların gözetilmesine yönelik ihtarlardan ibaret olan III. Ahmed'e ait *unvanına hatt-ı hümayun* örnekleri için bkz. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), AE.SAMD.III.1/16; 64/6420; 223/21521; HAT 1447/26 ve 27 ve 48; MFB, 38; 44; 65; 72; 877 vesaire.

21 Aslında sadrazamın padişaha yolladığı kâğıtların arasında *telhis* ile benzer içeriklere sahip *takrir* ve *arz*ların da varlığı söz konusudur ama sayı olarak *telhis*ler çoğunlukta olduğu için bu kategori yaygın biçimde *telhis üzerine hatt-ı hümayun* şeklinde anılmaktadır. Yine, şeyhülislam gibi bazı diğer üst düzey yetkililerin kaleme aldığı *telhis*ler mevcutsa da sadrazamlar çok daha yoğun şekilde *telhis* yazdıklarından bu terim sadaret dairesiyle özdeşleşmiştir (Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 178-180; Pál Fodor, "Telhis", *DİA*, 2011, XL, 403).

22 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 175-176.

23 Günümüze ulaşan belgelerin, padişahın elinden çıkmış olanlarının çok büyük bir kısmının Nevşehirli devrine ait olduğu, önceki sadrazamlara hitaben yazılanların ekserisinin *hatt-ı hümayun sûreti* şeklinde istinsah edilmiş mecmualar içinde bulunduğu tespitin ayrıntıları için bkz. Şaduman Tuncer, *Sultan III. Ahmed, Günlük Yaşantısı, Yakın Çevresi ve Şahsiyeti* (İstanbul: Timaş Akademi, 2023), s. 23-26.

Nevşehirli ile yazışan padişah, bu belgelerde örneğine az rastlanır bir şekilde her türlü hissini muhatabı sadrazamıyla samimiyetle paylaşmıştır. Kullandığı samimi üslubun kendini hemen gösterdiği kimi *telhis* kimi *beyaz üzerine* yazılmış bu iki bine yakın belgenin konu yelpazesi alabildiğine geniştir. İçlerinde, siyasetten ekonomiye, askerî mevzulardan protokol kurallarına, toplumsal düzenden şehir hayatına, padişahın ve hanedan üyelerinin günlük yaşantısından sağlık sorunlarına ve devrin sanat, kültür ve edebiyatından mimarisine kadar hemen her konuda yazışmaya denk gelmek mümkündür.

Göze çarpan konu başlıkları arasında şunlar sayılabilir: Dîvân-ı Hümâyûn'da görüşülen meseleler, atama ve azil kararları, elçi kabulleri, devletler arası münasebetler, fetih haberleri, hudut konuları, sefer hazırlıkları, asker ve iâşe sarfıyatı, lojistik, Yeniçeri Ocağı ve Tersâne-i Âmire gibi kurumlara dair meseleler, devlet hazinesinin gelir ve giderleri, hac yolları ve hacıların güvenliği, merkez ve taşradaki asayiş problemleri, deprem, fırtına ve yangın gibi afetler, imar ve bayındırlık çalışmaları, yalancı şahitlik, kalpazanlık, define arayıcılığı gibi sosyal meseleler, kitaplar ve kütüphanelerin durumu, türlü şenlik, merasim ve alaylar, bayram tebrikleri, çeşitli vesilelerle yapılan hediyeleşmeler, saray ve harem işleyişi, padişahın ilgi alanları, spor gibi boş zaman aktiviteleri, düzenlettiği türlü eğlenceler, günü birlik gezintileri, sayfiye saraylarına mevsimlik taşınmaları, hastalıkları ve tedavi yöntemleri, yine padişahın çocuk ve kadınlarının gelirleri, sağlık durumları, çocukların doğumları, düğünleri ve kızlarının evlilik yaşantıları şeklinde liste uzar gider.²⁴

Aslında genelde hatt-ı hümâyûn türü tüm belgeler özelde de III. Ahmed'in kaleminden çıkanlar, *ben-anlatısı* sayılmanın ilk şartı olan birinci tekil şahıs sesiyle yazılma kriterini sağlarlar. Ancak yazılma amaçları ve motivasyonları açısından bunların, *ben-anlatısı* yazın türünün temel dinamikleriyle ne derece örtüştükleri tartışmalıdır. Zira hatt-ı hümâyûnlar Osmanlı Devleti'nin karar mekanizmasının en tepesindeki iki isim olan padişah ve sadrazamın -bazen de padişah ve diğer üst düzey yetkililerin- arasındaki yazılı koordinasyonu sağlama gibi önemli işlevlere ve resmî hüviyete sahip belgelerdir. Padişahların emirlerini yahut herhangi bir meseledeki mütalaalarını içerirler; muhatapları nezdinde kanun hükmüne geçebilecek ölçüde bağlayıcılıkları vardır.²⁵ O nedenle Kütükoğlu bu belgeleri padişah ile sadrazam arasındaki "resmî muhabere" aygıtları olarak tanımlar.²⁶

24 Erhan Afyoncu bu belgelerin transkribe edildiği bir kitap serisi başlatmıştır. Serinin birinci kitabı için bkz. Erhan Afyoncu, *III. Ahmed'in Hatt-ı Hümâyûnları* (İstanbul: Yeditepe, 2022).

25 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 3. Baskı (Ankara: TTK, 1998), s. 51, 68.

26 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 177.

Osmanlı klâsik çağında devletin “beyni” olan Dîvân-ı Hümâyûn’un Topkapı Sarayı’nda haftanın belli günleri toplanarak idarî, hukukî, siyasî ve iktisadî her türlü meseleyi karara bağladığı; özünde padişah divanı olsa da II. Mehmed (1451-1481) ile birlikte Dîvân-ı Hümâyûn’un başkanlığını sadrazamlara devreden padişahların toplantıları kafesli bir bölme ardından takip edip kararları arzlar esnasında kabul veya reddederek denetledikleri bilinmektedir.²⁷ Arzlardan kasıt, Dîvân bitiminde alınan kararların sadrazam tarafından Arz Odası’nda padişaha sunulması ve şifahen onayının alınmasıdır.²⁸ Ancak bu yaygın uygulama 16. yüzyıl sonu itibarıyla birtakım nedenlerle gözden düşmüş ve Dîvân-ı Hümâyûn toplantıları akabinde telhisleri artık yazılı alan padişahlar cevabî kararlarını da yazılı bildirmeye yönelmiştir.²⁹ Nitekim geçmişi daha eskiye dayansa da telhis üzerine hatt-ı hümâyûn yazarak cevap verme usulünün, asrın sonlarına denk gelen III. Murad (1574-1595) saltanatında yaygınlaştığı bilinmektedir.³⁰ III. Murad, evvelinde sadrazamların padişahlara sözlü olarak sunduğu birçok mevzu hakkında yazılı tafsilat istemesi ve bu amaçla kaleme alınan telhislere verdiği kısa onay cümleleri yerine uzun izahlar içeren emir ve cevaplarıyla öne çıkar.³¹

17. yüzyılın ortalarına doğru Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarının seyrekleşmesi, padişah ve sadrazam arasında telhis ve hatt-ı hümâyûn üzerinden ilerleyen bu iletişim mekanizmasına iyiden işlerlik kazandırmıştır. Dîvân’ın genel olarak haftada dört gün toplanıp sadrazamların haftada iki gün arza çıktığı 16. yüzyıldan 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Dîvân toplantıları haftada iki güne sadrazam arzları bir güne inmiş durumdadır ve devlet işleri daha ziyade Cağaloğlu’ndaki sadrazam konutlarında görülmeye başlanmıştır.³² 18. yüzyılda daha da seyrekleşen

27 Mehmet İpşirli, “Bâbiâli”, *DİA*, 1991, IV, 379; Mehmet İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: IRCICA, 1994), s. 158-159, 163.

28 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 51; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler Telhisler (1597-1607)* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970), s. XVIII-XIX.

29 Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler Telhisler*, s. XVIII-XIX; Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 206-207.

30 Pál Fodor, “The Grand Vizierial Telhis. A Study in the Ottoman Central Administration 1566-1656”, *Archivum Ottomanicum*, 15 (1997), s. 138-139.

31 Bekir Koç, “Hatt-ı Hümâyûnların Diplomatik Özellikleri ve Padişahı Bilgilendirme Sürecindeki Yerleri”, *OTAM*, XI/11 (2000), s. 311.

32 İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, s. 158-159; Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler Telhisler*, s. XVIII-XIX.

Dîvân-ı Hümâyûn toplantıları âdeta törensel bir hüviyete bürünecek ve devletin idarî, siyasî, adlî ve benzeri meselelerinin görüşüldüğü asıl toplantılar çoğunlukla Paşa Kapısı/Bâbîalî diye anılan bu sadaret dairelerinde yapılacaktır.³³

Paşa Kapısı'nda görülen işler ve alınan kararların özetlendiği telhisler *telhis kesesi* içinde *telhisçi* eliyle padişaha ulaştırılır; padişahın okuduğu telhisin üst kısmına konu hakkındaki mütalaasını ve kararını yazıp geri yolladığı ve adı artık *telhis üzerine hatt-ı hümâyûn* olan belge sadrazam tarafından yürürlüğe konurdu.³⁴ Padişah'tan *beyaz üzerine hatt-ı hümâyûn* geldiğinde de süreç aynı şekilde işler ve muhtevastaki emirlerin gereğini yapmak için sadrazam bu belgeyi işleme koyar yahut belgede kendine yöneltilen suallere cevaben yeni telhisler yazıp padişaha yollardı. Sadrazamlar, yüz yüze müzakere için belli aralıklarla padişahların huzuruna çıkmayı hep sürdürse yahut konutlarında padişahları ağırladıkları Cuma namazı sonrası gibi muayyen vakitleri bu anlamda hep değerlendirseler de düzen bundan sonra daha ziyade yazılı bilgilendirme ve onay mekanizması olan telhis ve hatt-ı hümâyûn gönderimi üzerinden ilerledi. Ta ki 1830'larda "aynı misyonun kısmen modern olmuş hali" şeklinde nitelendirilen *irâde-i seniyye* uygulamasına geçilene dek.³⁵

Osmanlı merkez bürokrasisindeki işlevleri ve resmî yönlerine ilişkin bu genel çerçeve göz önüne alındığında, genelde tüm hatt-ı hümâyûnların ve özelde III. Ahmed'e ait olanların *ben-anlatısı* yazın türünün merkezinde sayılan günlük, hatırat, otobiyografi ve hususî mektup gibi metinler arasına dahil edilemeyeceği kanaati ağır basmaktadır. Zira bu belgelerin yazılış amaçlarını, bir padişahın 'kendî'ni anlatması hatta Karahasanoğlu'nun yukarıda belirtilen ifadesiyle "sadece ve yalnız" kendini anlatması şeklinde tahdit etmek olanaksızdır.

Zaten hatt-ı hümâyûnlar, özünde *ben-anlatısı* sayılan türler arasında olsa olsa mektup kategorisinde değerlendirilebilirdi. Ancak resmî yazışma oldukları için bunlara şahsî mektuplaşma muamelesi yapmak imkansızdır. Bu hususta, boş bir kâğıda yazıldığından *beyaz üzerine* olanları *telhis üzerine* olanlardan ayrı tutma ve onları şahsî mektup kategorisine yakın görme eğilimi gösteren araştırmacılar varsa

33 Fikret Sarıcaoglu, "Dîvân-ı Hümâyûn'un Kronolojik Toplanma ve Merasim Günleri (1153-1210/1740-1795), *Osmanlı Araştırmaları*, XXX (2007), s. 89-92; Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun* (Ankara: A. Ü. Hukuk Fak. Yay., 1976), s. 29-30.

34 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 207; İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", s. 165.

35 Koç, "Hatt-ı Hümâyûnların Diplomatik Özellikleri", s. 313.

da bu ihtiyat gerektiren bir tutumdur. Zira *beyaz üzerine* olanlar ile *telhis üzerine* olanlar arasındaki fark salt biçimseldir ve işlevsel bir farklılıktan söz etmek mümkün değildir. Nitekim iki belge grubu da aynı yaptırım gücüne sahiptir. Zaten ilgili devlet kaleminde muamelesi biten bir hatt-ı hümayun, gerektiğinde kendisine tekrar başvurulabilmesi için muhafaza altına alınırken tür ayrımı gözetenilmezdi.³⁶

Esasında “beyaz üzerine” ifadesi belgenin sadece biçimini ayırt etmeye yöneliktir ve pek bilinmese de sadrazamların emirlerini barındıran belgelerin Osmanlı diplomatiğindeki genel adı olan *buyruldu* da biçim açısından *beyaz üzerine buyruldu* ve *arz/telhis üzerine buyruldu* şeklinde iki gruba ayrılıyordu.³⁷ Padişahların yeni atadığı sadrazama sadaret tevcihini *beyaz üzerine hatt-ı hümayun* yazarak bildirmesi, bu belge grubunun resmî yönünün bir başka göstergesidir.³⁸ Diğer taraftan Osmanlı padişahları söz konusu olduğunda Kütükoğlu’nun “özel mektup” kategorisinde değerlendirdiği yazışmalar, padişahların, şehzadeleri, valideleri yahut kadınlarıyla yaptıklarıdır.³⁹

Kaldı ki padişahların *telhis üzerine* yazdıklarında saray ve devlet meseleleri kadar kendi ve aile bireylerine ilişkin hususî mevzuları konu etmeleri ne kadar olağansa *beyaz üzerine* yazdıklarında da tersi, yani kişisel meseleler kadar yönetsel konulara yer vermeleri o derece normaldi. Hatta Kütükoğlu’nun değişik padişahların *beyaz üzerine* hatt-ı hümayunlarından verdiği örnekler arasında, yabancı devletlerle ve elçilerle ilişkilerden halkın iâşesine, sefer hazırlıklarından savaşta takip edilecek yöntemlere, bir görevlinin nefyinden başka birinin idamına, tamir edilecek yapılardan hazineye para çıkışına kadar sayısız devlet meselesi üzerine yazılanlar çoğunluktadır.⁴⁰ Aynı tespit III. Ahmed’in yazışmaları için de rahatlıkla yapılabilir, nitekim kendisinin siyasî, askerî, malî, adlî ve yönetsel mevzuları konu ettiği sayısız *beyaz üzerine* hatt-ı hümayunu vardır.⁴¹

36 Torbalara konan *telhis üzerine* ve *beyaz üzerine* hatt-ı hümayunlar reisülküttabın sorumluluğunda mahzenlerde saklanır; sadrazam değiştiğinde ona hitaben yazılanların bulunduğu torba ağzı bağlanmak ve mühürlenmek suretiyle arşive kaldırılır ve okumak isterse padişah bunları emaneten alabilirdi (İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 3. Baskı (Ankara: TTK, 1988), s. 77).

37 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 197-198.

38 Mübahat Kütükoğlu, “Hatt-ı Hümayun”, *DİA*, 1997, XVI, 486.

39 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 228. Aynı bakış açısı şurada da vardır: Halûk Y. Şehsuvaroğlu, “Eski Mektuplar”, *Tercüme*, XVI/77-80 (1964), s. 414-419.

40 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 175-176.

41 III. Ahmed’e ait devlet ve saray işleriyle ilgili sayısız *beyaz üzerine* hatt-ı hümayuna

Bu noktada, belgeleri içeriklerine göre resmî veya özel yazışma şeklinde sınıflandırma şeklinde bir öneri gelebilir. Ancak belge içeriklerindeki iç içe geçmişlik böyle bir ayrıma izin vermez. Nitekim III. Ahmed hem *beyaz* hem *telhis üzerine* yazdıklarında kâğıdı tek bir meseleye ayırmamış ve devrin iletişim koşulları gereği ilgili ilgisiz birden fazla mevzuyu siyak-sibak aramadan, daha önemlisi kamusal-kişisel ayrımı yapmadan tek bir kâğıtta art arda konu etmiştir. Mesela *Senki Vezârim. İngiliz ve Felemenk elçileri geldi mi ve ne söylediler* diye başlattığı *beyaz üzerine* bir hatt-ı hümayununda sözü aynı zamanda damadı da olan Nevşehirlî ile evlilikleri sıkıntılı bir süreçten geçen kızı Fatma Sultan (ö. 1733) ile arasındaki inişli çıkışlı ilişkiye getirebiliyor ve damadının kızının gönlünü alışından duyduğu memnuniyeti ifade edebiliyordu: *Sultân kızımın sabra mecâli kalmayıp hâne-i sa'âdetine gitdiler. İyi gönlünü almışsın ki pek muhabbeti var. Allah-ı azîmü's-şân oğullı ve kızlı eyleyüp birbirinizden ayırmayıp ve seni dahi Rabbim hizmetimden ayırmaya.*⁴²

Kendisinin, devlete dair işlerle kendi ve aile fertleriyle ilgili mevzuları aynı yazışmada birbiri ardınca sıralayıverşi, bu belgelerin saray ve devlet işlerinin aktarımı ve karara bağlanmasının yanında haberleşme vasıtası olarak da kullanılmalarındandır.⁴³ Padişahın, sadrazamıyla farklı konutlarda, hatta bazen farklı muhitlerde ikamet etmesi bunu kaçınılmaz kılar. Nitekim bu şekilde kimi hususî kimi

örnek: BOA, AE.SAMD.III.1/1; 1/5; 1/6; 1/7; 1/9; 1/10; 1/12; 1/13; 1/14; 221/21324; 222/21417; 222/21418; 222/21462; 223/21471; 223/21482; 223/21484; 223/21499; 223/21500; 223/21502; 223/21549; 224/21561; 224/21612; 225/21645; 225/21667; 225/21671; 225/21676; 225/21689; 225/21691; 225/21692; 225/21698; 225/21702; 225/21712; 225/21713; 225/21714; 225/21721; 225/21724; 225/21726; 225/21727; 225/21729; 225/21734; 225/21736; 225/21737; 225/21741; 225/21744; 226/21756; 227/21882; 227/21884; 227/21895; 228/21910; 228/21911; 228/21912; 228/21917; 228/21918; 228/21920; 228/21921; 228/21930; 228/21931; 228/21932; 228/21935; 228/21939; 228/21941; 228/21944; A.AMD. 01/52 ve 57 ve 58 ve 62 ve 63 ve 67 ve 74; A.AMD.02/31 ve 68; A.AMD.03/26 ve 29 ve 30 ve 31 ve 32 ve 41 ve 56 ve 57; HAT 1447/21; 1654/73 vesaire.

42 BOA, AE.SAMD.III, 222/21445 (beyaz üzerine hatt-ı hümayun). Telhis üzerine bir hatt-ı hümayun da ise bir mevzuda izin isteyen sadrazama izin verdiğini bildirdikten sonra uzun uzun hasta şehzadesinin durumunu anlatabiliyordu: *Oğlum Bâyezîd bugün hastalanıp mesânesinde illet zuhûr eylemiş. Hekîmbaşı bakdı. İdrârda killet olup geçende ağzında harâret vâkî' olmuş idi. Bu hastalığı dahi ol-illetdir deyü cevâb ider* (BOA, AE.SAMD.III, 224/21610 (telhis üzerine hatt-ı hümayun)).

43 Uğur Demir de bu yönü nedeniyle belgelerin tamamının “emir” değil bazılarının “en genel anlamıyla haberleşme vasıtası” olarak görülmesi gerektiğini ifade eder (Uğur Demir, “Hatt-ı Hümayûnlar Neden Yakılırdı”, *Tarihin Engin Sularında Prof. Dr. Vahdettin Engin'e Armağan*, ed. Arif Kolay, Ahmet Vurgun (İstanbul: Yeditepe Yay., 2022), s. 211).

yönetimle ilgili yedi-sekiz farklı mevzuu art arda gündem ettiği *beyaz üzerine* bir hatt-ı hümayununda, kendisi de durumu uzun süredir yüz yüze görüşülmemesine bağlamıştır.⁴⁴

Bu noktada gelebilecek yeni öneri, kişisel içerik oranı baskın olan hatt-ı hümayunların özel yazışma kategorisinde değerlendirilmesi olabilir. Ancak, belgede hususî sayılabilecek meselelerin ağırlıklı konu edilip devlet işlerinin çok kısa bir cümleyle geçirilmesinin, hatta belki hiç konu edilmeyişinin, o belgenin kişisel yazışma olduğuna mı yoksa haberleşme işlevi gördüğüne mi işaret sayılması gerektiği hususu önemlidir. Nitekim III. Ahmed'in kendi ve yakınlarının günlük programı yahut sağlık sorunlarına hasrettiği çok sayıda hatt-ı hümayunu vardır. *Ben dahi Beşiktaşın üstünde bir müferrihce bağa varup eğlenmek için çadırları gönderdim. Ma'lûmun ola*⁴⁵ örneğinde olduğu gibi bunların bir kısmında sadrazamını kendi programı hakkında sadece bilgilendirmeyi/haberdar etmeyi amaçlamıştır. Diğer bir kısmında ise evli kızlarından Hadice Sultan'ı yerleştirmeyi düşündüğü bir yalının vaziyetini kontrole gitmesini Nevşehirli'ye buyurduğu, *Yalı-yı mezkûrı varup göresiz. El verirse göçmek üzere ısmarlarsız. Edepsiz olan pencereleri kapatup mazbût olmak mümkün ise kapadırsız. Olmazsa bâlâda yazdığım gibi edersiz* misalinde olduğu gibi sadrazamına herhangi bir konuda görev ve sorumluluk yüklemektedir.⁴⁶

O nedenle padişahın planlamakta olduğu sayfiyeye taşınma, gezintiye çıkma, cirid müsabakası veya lale çırağanı seyretme gibi aktivitelerin hazırlık ve tedariğinin görülmesi için direktif babında sadrazama yazdığı veya onunla ortak gezi/aktivite planı yaptığı, yine kendi ve yakınlarının sağlık sorunlarını ona uzun uzun anlatıp hanedanın sağlık işlerinden mesul hekimbaşı ve hassa hekimleri üzerinden

44 Benim dâmâdım, câ'iz[c] bu vakitlerde gelür. İrtesi güne te'hîre kaldığının sebebi gâliba paşanın ikdâm eylemediğinden olduğu fehîm olunmağla hatt gönderilmesinin aslı budur. Kendine kalsa tahsîl idemez. Hâlâ ahvâl-i âleme ve sâ'ir havâdise müt'e'allık her ne istimâ'nız olmuş ise bildirersiz. Yarınki gün bostancılar alâyı ne şekil ve ne tertîb üzere geçmeleri münâsib ise öylece haseki ağaya tenbih idersiz. Sultân kızıma gah be-gah hanenize varın deyü söylerim. Buradan hazz iderim deyü cevâb iderler. Ümmügülsüm kızım dahi hummâdan hastadır. Anınla dahi bir yerde olurlar. Vâlideleri dahi ibramdan hâli değîllerdir. Selâm u du'âlar iderler. Cebecibaşı geldi. Söyledüp takrîrini kaleme alup gönderersiz. Zahîre ve hazîne ahvâline ziyâde tekayyüd idersiz. Hayli zemân oldu görüşmedim. Söz sözü açar. Ba'zı şeyler müzâkere olunur idi, ne dersin? Bildiresin. Paşanın hareketi inşâ'allahü te'âlâ Cemâziyelevvelde ve bizim hareketimiz ne zemân tahmin idersiz bildirerin (BOA, AE.SAMD.III, 225/21682).

45 BOA, AE.SAMD.III, 225/21720.

46 BOA, AE.SAMD.III, 228/21940.

süreci takip etmesini kendisine buyurduğu çok sayıda yazışmasının varlığı normal karşılanmalıdır.⁴⁷

Netice itibarıyla merkezî bürokrasinin yazılı bilgilendirme ve onay mekanizmasının kalbindeki bu belgelerin, padişahın salt kendini anlatması/tasvir etmesi/ortaya koyması amacıyla yazılmış olamayacaklarından, *ben-anlatısı* kavramının merkezindeki yazın türleri arasına dâhil edilmeleri mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan daha önce belirtildiği gibi kavramın kapsamını genişletme eğilimindeki bazı araştırmacıların, mahkeme kayıtlarını bile *ben-anlatısı* kabul etmeleri, 'ben'i verme noktasında çok daha cömert olan III. Ahmed'in hatt-ı hümayunlarını gönül rahatlığıyla "sınırlarda gezen" veya "arada kalan" şeklinde ifade edilen türler arasına dâhil edebilmeyi gerektirir. Ancak kapsam genişledikçe kavramın işlevini yitireceği yönünde alanın uzmanlarından gelen haklı uyarılar ve Osmanlıların ürettiği *ben-anlatısı* türü metinlerin tespiti yönünde süregiden araştırmaların ilk bulgularıyla bile böyle bir genişletmeye ihtiyaç duyulmadığının anlaşılması, bu belgeleri *ben-anlatısı* metinleri arasına katmak için sınırları zorlamanın gereksiz bir uğraş olduğunu düşündürür.

O nedenle hatt-ı hümayunların *ben-anlatısı* yazın türüne dâhil edilip edilmelerinden ziyade aşağıda yapılacağı gibi diğer birincil kaynaklar arasından onları sivrilten kıymetli içeriklerine odaklanarak *ben-anlatısı* perspektifinden kaynak değerini ortaya koymayı iş edinmek daha makul görünmektedir.⁴⁸ Zira barındırdıkları kişisel içeriğin, hatt-ı hümayunları hususî yazışma yapmaya yetmese de tarihçi nezdinde kaynak değerini artırdığı kesindir.

III. Ahmed'in Hatt-ı Hümayunlarının Ben-Anlatısı Açısından Kaynak Değeri

Müstakil olarak *ben-anlatısı* sayılan metinlerin tarih yazımı açısından ortak özelliği, sahiplerinin hayatlarına dair verdikleri birinci elden bilgiler ve sundukları zengin malzemeyle, kültür tarihi, zihniyetler tarihi gibi alanlar bir yana biyografi çalışmalarını ciddi anlamda beslemeleridir. Ancak biyografisi yazılacak tarihî şahsiyet bir Osmanlı padişahı ise Kafadar'ın da dikkati çektiği üzere, Babür ve Cihangir gibi çağdaş Türk Müslüman hükümdarların aksine arkalarında

47 Bu şekildeki çok sayıda örnek arasından bkz. BOA, AE.SAMD.III, 1/8; 221/21374; 222/21397; 222/21430; 222/21438; 223/21485; 223/21505; 224/21551; 224/21562; 224/21634; 225/21666; 225/21675; 225/21682 vesaire.

48 Bu noktadaki görüşlerini benimle cömertçe paylaşan arkadaşım Arş. Gör. Hâcer Kılıçaslan'a teşekkür ederim.

kendileriyle ilgili otobiyografi kategorisinde değerlendirilebilecek birinci elden derli toplu anlatılar bırakan Osmanlı padişahı yok gibidir.⁴⁹ Yine Kafadar'ın henedanın "tek gerçek aile tarihçesi" sayılabileceğini belirttiği kronikler de bilhassa erken dönemler söz konusu olduğunda muhtevaları itibarıyla çok yönlü ve 'insan' unsurunun gözetildiği padişah biyografileri üretmeye pek elverişli değillerdir. Aslında bu saptama, ağırlıklı olarak malî kayıtlardan ve bürokratik yazışmalardan oluşan Osmanlı tarihinin diğer erken dönem kaynaklarının büyük çoğunluğu için geçerlidir. Nitekim padişahların devlet yönetimi ve kamusal imajı üzerinde yazıp çizmeye nispeten izin veren kaynak çeşitliliği, onların hususî yaşantıları mevzu edildiğinde hayli daralır.⁵⁰

Kaynakların bu tahdit edici mahiyeti, padişah biyografisi yazımında hatt-ı hümayun türü belgelerin değerini artırır. Zira bu belgeler, yazarı padişahın 'ben'ine ve kendilik inşa sürecine dair içerdikleri eşsiz ipuçlarıyla bir padişahın 'kendi' ve 'etrafını' nasıl gördüğü, konumlandığı, algıladığı ve anlamlandığı gibisinden soruların birinci elden ve en samimi yanıtlarını satır aralarında barındıran yegâne kaynaklardandır. Dolayısıyla padişah biyografisi inşasında 'yedek oyuncu' olarak oyuna girme ve padişahlara ait birinci tekil şahıs anlatıların yokluğundan doğan boşluğu içlerinde barındırdıkları otobiyografik unsurla doğru orantılı olarak belli bir ölçüye kadar doldurma potansiyelleri vardır. Diğer taraftan hatt-ı hümayunları günümüze ulaşan padişah sayısının hayli az olması, hele hele erken dönemlerde saltanat sürenlerin yazışmalarına ender rastlanması, tarihçiye her padişah için bu imkânı da vermez.

49 Kafadar, "Self and Others", s. 136. Bu hususta istisna olarak, Karahasanoğlu'nun dikkati çektiği Sultan III. Murad'ın Şeyh Şücâ'ya yazdığı rüya mektuplarını içeren *Kitâbu'l-Menâmât* sayılabilir (Karahasanoğlu, "Niçin Çıkıyoruz?", s. 19).

50 Padişahların kişi eksenli ele alındığı biyografi çalışmalarına örnek olarak bkz. Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774 -1789)* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001); Feridun Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II* (İstanbul: İSAM Yay., 2016). Osmanlı tarihçiliğinde biyografi yazımının genel problemleri hakkında bkz. İlber Ortaylı, "Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), s. 56-63; Derin Terzioğlu, "Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Cogito*, 29 (2001) [*Selçuklular Özel Sayısı*], s. 284-296; Ali Akyıldız, "İnsanı Yazmak, 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, L (2017), s. 219-242; Abdulhamit Kırmızı (ed.), *Otur Baştan Yaz Beni: OtolBiyografiye Taze Bakışlar* (İstanbul: Küre Yayınları, 2019).

III. Ahmed'den günümüze ulaşan hatt-ı hümayunlar, kıymetli içeriği, geniş konu yelpazesi ve barındırdığı hayli yüksek kişisel unsur oranıyla, iyi bir III. Ahmed biyografisi için tam anlamıyla emsalsiz belgelerdir. Bu belgeleri özel kılan, devre ait başka birçok birincil kaynaktan yararlanarak yazılabilecek tarihi olay ve olgulara padişahın gözünden bakma imkânı vermeleridir. Nitekim III. Ahmed döneminin, siyasî, iktisadî ve sosyal hemen her alanındaki gelişmelerine dair yahut padişahın hem bu alanlardaki faaliyetleri hem de gündelik yaşantısının ayrıntıları hakkında başta devre ait vekayinâme, elçi raporu, seyahat anlatısı olmak üzere arşivlerde mahfuz diğer bürokratik yazışmalar ve malî kayıtlardan hareketle hayli detaylı analizler yapılabilir. Ancak sıra, padişahın bu hadiselerde üstlendiği rolü, sergilediği tutum ve tepkilerini ortaya koymaya; düşünce dünyasının ve duygu durumundaki değişimlerin izini sürmeye, dahası hükümdar, baba ve 'eş' gibi değişik düzlemlerde oluşturduğu imajları belirlemeye geldiğinde, buna elverişli içerikleriyle hatt-ı hümayunlar diğer birincil kaynakların arasından ayrışacaklardır.

Örneğin bu geniş kaynak yelpazesini kullanarak III. Ahmed devrinin en kritik zaman dilimlerinden olan ve Temeşvar ve Belgrad gibi önemli toprakların Avusturya'ya terk edildiği Pasarofça Antlaşması'yla (1718) neticelenen zorlu ricat süreci üzerine ayrıntılı bir monografi yazılabilir.⁵¹ Ancak III. Ahmed'in yaşananlar karşısındaki duruşunu ve duygu durumunu açığa çıkarma noktasında kendi kaleminden çıkan belgeler gibisi olmasa gerektir. Nitekim, gelişmelerin kendisinde yarattığı yüksek kaygı düzeyini, endişe ve telaşa gark olmuş halini, dahası yitirilen toprakların hoşnutsuzluğuyla İstanbul ahalisi ve bir kısım ordu erkanı arasında uzun süre canlılığını koruyan yeni bir hükümdarla savaşa devam söylemlerinin üzerinde oluşturduğu baskıyı yazışmalarından takip etmek mümkündür.⁵²

Aslına kalırsa padişahın günlük yaşamının hemen her safhası için durum ayıdır. Mevcut kaynaklardan kendisinin mesela günübirlik çıktığı gezintileri, bu anlamda tercih ettiği muhit ve mekânları ve buralarda vaktini hangi etkinliklerle geçirdiğini belirlemek zor değildir. Ancak bu etkinliklerin padişahı uyandırdığı duyguları anlamada, Sadabad'da gece mehtap seyrinden aldığı hazzı açık ettiği, *Sa'd-âbâd mehtâblığı bir mertebedir ki kilik ile vâf mümkün değildir* diye başlayıp *bunun fevkinde bir mahall-i dil-güşâ olmamak gerek* diye devam ettiği tarzda hatt-ı

51 Örneğin Pasarofça Antlaşması hakkında yakın zaman önce tamamlanan şu çalışma gibi: Hüseyin Onur Ercan, *Pasarofça Antlaşması (1718) ve Diplomasi* (Ankara: TTK, 2022).

52 Süreçte yaptığı çok sayıda yazışmadan bu minvalde öne çıkanlara örnek olarak bkz. BOA, AE.SAMD.III, 223/21471; 223/21494; 224/21599; 228/21932; 228/21939; 228/21974; 230/22051; 232/22199; A.AMD, 01/67; 02/06 vesaire.

hümâyunların varlığı araştırmacı için şanstır.⁵³ Bu konuda verilebilecek çok sayıda örnek arasından mesela Muharrem ayında aşure pişirtmeyi ve içine *ıtır-şâhi*, *gûlâb* ve *misk* ekletmeyi sevdiğini ele veren bir yazışması ile sonraki ay olan Safer'in ilk gününde dua okumayı âdet edindiğini ve bunu büyük ihtimalle bela ve musibet ayı olarak bilinen bu zaman diliminde korunma amaçlı yaptığını gösteren bir diğeri sayılabilir.⁵⁴

Aynı şekilde padişahın yaşadığı belli başlı sağlık problemleri devrin kaynaklarından takip edilebilmektedir. Ancak örneğin vücudunu günlerce *humman*ın esir aldığı 1720 yazında yaşadıklarını anlamada, kaleminden çıkan şu satırlar zengin içeriğiyle diğer kaynaklardan ayırıcaktır: *Benim Vezîrim, ben hasta olalı bugün on yedi gündür benden harâret ayrıldığı bilmem. Sabâhlarda biraz ayrılır. Ol-vakt hekîmbaşı gelür harâret ayrılmış der ve gider. Düñki gün vakt-i zuhûrda bir harâret vâkı' oldu ki el-ân eseri bâkîdir. Ta'âmdan kesildim. Gönlüm bir şey almaz. Mukaddem ilâc lâzım idi. Têhîr ile işte bu vakitlere dek kaldı.*⁵⁵ Keza çocuklarının doğumları vesilesiyle düzenlediği kutlamaların bilgisine ulaşmak nispeten kolayken kutlama içeriklerinde cinsiyet faktörünü nasıl gözettiğini, bir kızının doğumunda kurduğu şu cümlelerinden iyi anlatan bir kaynak olmasa gerektir: *Bu günlük halka işâ'at için bir nevbet mehterhâne çalınsa kifâyet ider. Bundan sonra gelecek şehzâde olursa üç gün şenlik olur. Şehzâde ile sultânın beyninde fark lâzımdır.*⁵⁶

Yine çocuklarının isimleri ile doğum ve ölüm tarihlerinin bilgisine farklı kaynaklardan ulaşılabilir. Ancak padişahın çocuklarıyla ilişkisinin mahiyetine sıra geldiğinde, onlara karşı çizdiği şefkatli, koruyucu ve hatta onlar için fazlasıyla kaygılanan baba portresinin en bariz işaretlerine hatt-ı hümâyunlarında rastlanacaktır. Yaşları çok küçük olan çocuklarını sayfiyeye beraberinde niçin getirmeyip Topkapı Sarayı'nda bıraktığını anlatırken kullandığı, *olur olmaz sadâdan dehşet*

53 BOA, AE.SAMD.III, 222/21416. Kayıkla gittiği bir köşkte manzara eşliğinde ettiği kahvaltıda duyduğu memnuniyeti açık eden benzer bir hatt-ı hümâyun için bkz. BOA, AE.SAMD.III, 227/21890.

54 BOA, AE.SAMD.III, 229/22033; AE.SAMD.III, 215/20805; AE.SAMD.III, 1/8. Zamanının edebî kişilikleri ve eserlerine bakışını anlama noktasında, devrinin ünlü şair ve münşisi Osmanzâde Tâib (ö. 1724) tarafından kaleme alınan bir manzumenin kendinde bıraktığı intibayı anlattığı türden hatt-ı hümâyunları da bu minvaldedir: *Osman-zâde'nin târihi gâyetü'l-gâye pesendide-i hümâyûnum oldu. Ancak olur ve söylenmez. Maksûdu beyân eylemekle ilhâm-bârî olduğuna zerre kadar iştibâh yoktur. Âferîn sad âferîn* (BOA, AE.SAMD.III, 225/21710).

55 BOA, AE.SAMD.III, 228/21916.

56 BOA, AE.SAMD.III, 222/21413.

idüp ağlarlar ifadesi yahut *kemâl mertebe deryâdan havfları* olan, yani denizden korkan bir şehzadesini karşı kıyıya geçirmek için süslenmiş (*pakça donanmış*) bir çekdirinin ve çekdiriye binmek için bir köprünün iskelede hazır edilmesine kadar her türlü detayı düşünüp sadrazama tembihi bu konuda verilebilecek sayısız örnekten ikisidir.⁵⁷

Son olarak, *Senki Vezîrim; bugün yalıya gidemedim. Mizâcım alçak. Soğuk geçmiş. Dünden bugüne gelince hâlâ bî-huzûrum. Bu gece terleyim ve şerbet nûş edeyim. Râhat idersem yarın giderim* şeklinde gayet insanî yönlerinin öne çıktığı ifadelerle başlatıp *Limni Cezîresi'nde olanların defterini kâğıdlar arasında buldum. Hâlâ ne mikdâr mahbûs vardır. İsm ü resmleriyle mahallinden defterini ihrâc idüp gönderesin* diyerek yönetsel bir emirle bitirdiği, yani içeriğinde yukarıda değinildiği gibi hem kamusal hem hususî unsurları barındıran hem de haberleşme işlevi üstlenen bir yazışmasının satır aralarında hastalığından ötürü yalıya gidemeyişini Nevşehirli'ye açıklarken kullandığı şu ifadeler, tarihçiye hem padişahın karakteri hem de sadrazamıyla ilişkisi hakkında belki başka bir kaynakta bulamayacağı çıkarımları yapma imkânı verecektir: *Seyr ü seyrân cânım ister velâkin vücûdum illetli. Varsam bile zevk idüp eğlenemem. İ'timâd etmezsen Başkadın cümle ahvâlîmi bilür. Keyfiyyetimi andan su'âl eyle. İ'timâd idersin.*⁵⁸

Sayısı kolaylıkla artırılabilir bu kadar örnek bile III. Ahmed'in hatt-ı hümayunlarının, 'insan' unsurunun öne çıkarıldığı bir padişah biyografisi inşaında üstleneceği rolun ehemmiyetini göstermeye kafidir. Zira *ben-anlatısı* üretme motivasyonu yazılmamış olsalar da bu belgelerin, içerik itibarıyla yazarı padişahın duygularına ses ve düşüncelerine projektör olma potansiyelleri hayli yüksektir. Ayrıca tutulmuş bir günce kadar padişahın şahsî deneyimleri, günlük yaşantısının görünürde önemsiz olan ayrıntıları ve yapıp ettiklerine ilişkin bahisler içerirler, dahası kendisine dair itiraf tadında analizler barındırırlar. Dolayısıyla çok katmanlı bir padişah biyografisi yazmak için emsalsizdirler.

Nitekim ana malzemesini bu hatt-ı hümayunlar ve bir diğer kritik belge grubu olan padişahın günlük yaşantısının âdeta çetesiinin tutulduğu özel hazinesine ait masraf defterlerinin oluşturduğu ve bulmacadaki eksik parçaların devrin diğer yerli-yabancı gözlemci anlatıları ve resmî kayıtlarıyla tamamlandığı bir biyografi denemesi bu satırların sahibi tarafından doktora tezi olarak yapıldı.⁵⁹ Söz konu-

57 BOA, AE.SAMD.III, 224/21551; HAT, 1447/35.

58 BOA, AE.SAMD.III, 230/12955 (beyaz üzerine hatt-ı hümayun).

59 Şaduman Tuncer, "Bir Padişaha Yakından Bakmak: Günlük Yaşam ve Yakın Çevre

su çalışmada bu belgelerin kaynaklığında bir taraftan, III. Ahmed'in döneminin belli başlı siyasî olaylarında üstlendiği rol, yönetim anlayışı, etrafındaki siyasî güç odakları ve hanedanının mensuplarıyla ilişkileri ortaya kondu. Diğer taraftan padişahın yaşam alanları, hayat pratikleri, eğlence dinamikleri, bireysel ilgileri, rutinleri, protokol ve merasimlerde yeri, mizacı, dış görünüşü, karakter yapısı ve sağlık problemleri gibi günlük yaşantısı ve şahsî dünyasının değişik veçheleri ele alınabildi. Ayrıca çocukları, kadınları ve diğer hanedan mensuplarının yaşamlarına nasıl ve ne ölçüde dokunduğuna yönelik saptamalar yapma olanağı bulundu. Yani kendisinin hem siyasî-askerî yönü, siyasî çevresiyle ilişkileri, yönetim anlayışı ve idareciliği hem de günlük hayatı, maddi dünyası, yaşam tarzı, ilgi alanları, kadın ve çocukları, duygusal portresi ve imajının ortaya konmasına gayret edildi. Ancak Abdülhamit Kırmızı'nın da belirttiği gibi biyografi inşası, tarihsel verinin "mutlaka öznel bir seçmece, kurmaca ve düzenlemecesine" dayanır ve aynı tarihî şahsiyetin birbirinden farklı ve çok sayıda hayat hikâyesi yazılabilir.⁶⁰ III. Ahmed'den geriye kalan bu emsalsiz malzemeden yararlanılarak ileride padişahın başka biyografileri de oluşturulacaktır, hatta oluşturulmalıdır.

III. Ahmed'in Hatt-ı Hümayunlardan Sunî Bir Ben-Anlatısı Oluşturulabilir Mi?

III. Ahmed'in hatt-ı hümayunlarındaki geniş konu yelpazesi ve kıymetli içeriğin cazibesıyla akla, padişahın ağzından yapay/sunî bir *ben-anlatısı* oluşturulabilir mi sorusu gelmektedir. Derin Terzioğlu'nun dikkati çektiği üzere Çin tarihçisi Jonathan Spence benzer bir girişimde bulunmuştur.⁶¹ Yazar, *Emperor of China: Self-Portrait of K'ang-hsi* (1974) adlı kitapta Manchu İmparatoru Kang-hsi'nin (1661-1722) özel ve resmî yazışmalarından yararlanarak onun ağzından otobiyografisini yazmıştır.⁶² Aynı yöntemle III. Ahmed için de birinci tekil şahıs sesiyle yazılmış, otobiyografi yahut hatırat türünden bir anlatı, en azından hatt-ı hümayunlarının büyük çoğunluğunun tarihlendiği 27 yıllık saltanatının son 12 yılı için oluşturulabilir. Tabi boşlukların diğer kaynaklarla doldurulması kaydıyla. Ancak bu

Özelinde Sultan III. Ahmed'in Hayatı" (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, 2022. Tez çalışması daha sonra tam künyesi daha önce verildiği üzere *Sultan III. Ahmed, Günlük Yaşantısı, Yakın Çevresi ve Şahsiyeti* adıyla kitaplaştı.

60 Abdulhamit Kırmızı, "Biyografi", *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, 3. Baskı (Ankara: Pegem Akademi, 2018), s. 206.

61 Terzioğlu, "Tarihi İnsanlı Yazmak", s. 289.

62 Jonathan Spence, *Emperor of China: Self-Portrait of K'ang-hsi* (New York: Knopf, 1974).

yöntemle ortaya çıkacak metnin dili ve anlatısının yavanlığının okuyucuyu tatmin etmeme ihtimali hep bakidir, nitekim Spence'inkinde durum biraz böyledir.

Belgelerin orijinalindeki dil ve üslup zenginliğinin korunduğu sunî bir *ben-anlatısı* oluşturmak istendiğinde ise şöyle bir alternatif geliştirilebilir: hatt-ı hümayunları tahmini yazılış tarihlerine göre sırayla alt alta koyup âdeta bir defter haline getirdikten sonra bu evrak yığınının tutulmuş bir günlük muamelesi yapmak. Yani, III. Ahmed'in hem *telhis üzerine* hem *beyaz üzerine hatt-ı hümayunlarının* bulunduğu kâğıtlar elden geldiği ölçüde yazılış tarihine göre sıralanarak alt alta dizilse ve hatta yanlarından dikilmek suretiyle binli sayfaları bulan hacimli bir defter haline getirilse, bu sunî günlüğü eline alan araştırmacı, padişahın 'ben' diliyle yazdığı satırları sadrazamı Nevşehirli'ye yazdığını değil de günlüğüne kaydettiğini farz etse nasıl olur?

Fikre somutluk kazandırmak için mesela bu kurmaca günlükten rastgele seçilen bir kısım buraya aktarılabilir. Seçilen bölümde, III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın 1719-1723 arası bir vakitte geçirdiği anlaşılan ve çok ağır atlattığı, hatta ölümden döndüğü kızamık hastalığı sürecinde damadı Nevşehirli ile kızının durumuna ilişkin yaptığı bir dizi yazışma vardır. Bunları okuyan bir araştırmacı, belgelerin satır aralarında önce III. Ahmed'in kişiliği, nazik tabiatı, ince ve hassas ruhunun birçok işaretini, sonra nasıl bir baba, 'koca' ve kayınpeder portresi çizdiği gibi soruların yanıtını bulacaktır. Diğer taraftan bu belgelerin, devrin maddi kültürü, tıp terminolojisi, hastalıklara yaklaşımı, tedavi yöntemleri, saray hekimleri gibi farklı konularda içerdiği ayrıntıların kültür tarihçilerinin iştahını hayli kabartacağı şüphesizdir. Söz konusu yazışmaların mümkün mertebe olay sırasına konmuş hali şu şekildedir:

1. Benim Vezîrim, *telhisin geldi. Kızımın keyfiyyetini yazmışsın. Ma'lûmum oldu. Beni pek isterler mi? Allah[ın] seversen doğru yazup bildiresin. Akşamdan sonra varayım. Hekîmbaşı ve Yâsef ne cevâb iderler? Nabızları nicedir? Alâmetleri eyü midir? Bir hoş yazup bildiresin. Allah-ı azîmü's-şânın emriyle kederden sâlim olmadım. Hak te'âlâ encâmını hayır idüp tûl-i ömr ile mu'ammer eyleye. Âmin. Bi-câh-ı seyyidi'l-mürselin. Sen dahi Allah'a tevekkül olasın. Mevlâ kerimdir. Hü mâşâh Kadın'ı isterlerse akşamdan göndereyim. Kendi dahi gitmeğe ister. Mahfice kızıma söyleyesin. Ve cevâbını yazup gönderesin. Söze bâ'is olmamak için Ağa Bahçesi'ne çıkdım. Fikirden aklım başımda yokdur. Gezdiğim yeri bilmem. Tasadduk taksim eyleyesiz ve ba'zı münzevî olan âdemlere gönderesiz. Du'âsın alasız.*⁶³

63 BOA, AE.SAMD.III.228/21901 (beyaz üzerine hatt-ı hümayun).

2. Benim Vezîrim, ne mertebe telhîsin mazmûnundan mesrûr oldum ki kilk [mürekkep] ile ta'bir idemem. Tabî'atım gayet fenâ. Bir cüz'i şeyden yüreğim güm güm öter. Ben de âcizim ammâ ne ideyim böyle halk olmuşum. Hümâşâh Kadın'ı şimdi gönderdim. Ve ben akşamdan sonra varırım. Kapuda ağa beklesün. Siz yukaruda bekleyesiz. Hak te'âlâ cümlemizin birbirlerimize kem günlerin göstermeye. Âmin yâ mucîbi's-sâ'ilîn. Sultân kızımın dide-i şerîflerin bûs iderim ve vâlidelerine derûnî muhabbet üzere selâm u du'â iderim. Kethüdâ kadına dahi selâm iderim. Ta'âm hâzır etmeyesiz. Ekl idüp giderim. Yalnız gitmem. Dört beş âdem ile giderim. Ma'lûmun ola.⁶⁴
3. Benim Vezîrim, kızımın keyfiyyetini yazmışsın mu'ammer olasin. Gecedan beri uyku gözûme girmeyüp dürlü dürlü vesveseler ile vücûdum za'îf olup bişu'ur oturuyorum. Elimden du'adan gayrı bir şey gelmez. Hak celle ve alâ fazl u keremi ile sıhhat-i kâmile ihsân eyleye. Âmin. Kızım yatdığı yerde yemîn ü yesâra atılır mı? [sağa sola atılır mı] Sukût mu yatarlar? Yoksa hareket üzere mi yatarlar? Ve su isterler mi istemezler mi? Harâretleri çok mudır? Az mudır? Sıhhatı üzere bildiresin ve beni su'âl iderler mi? Eğer pek su'âl idüp isterlerse bildiresin. Varırım. Lakin benim dahi vücûdum kederinden alimallah za'îf olmuştur. Dîvân tamâmından sonra dahi şimdi çorba yedim.⁶⁵
4. Benim Vezîrim, kızımın bir yerden bir yere hareket eylemesi ne içündür? Bundan ağnayış budur ki kızamık bütün taşra dökmeyüp içlerinde kalmış yâhud içlerinde kızamık ıztırâbı var. Hekîmler bilmek gereklerdir. Böyle hastalıklarda hareket ne içündür bilürler. Cümleliz bir olup bir kaç kaşık gıdâ her ne olursa olsun bir münâsibce şey isti'mâl itdirmeye sa'y eyleyesiz. Emîr Kadın çok böyle hastalık görmüşdür. Belki bir ilâc bilürler. Getürdüp gösteresin. Ayva pişirdüp göndermek üzereyim. Hareketleri ıztırâblarından olduğuna iştibâh yokdur. Hekîmlerden su'âl ve cevâbı gerek.⁶⁶
5. Âlem kızamık çıkarır. Hekîm ilâcı itmezler. Sıcak dutup d/terlerler ve ba'zı şerbet içlerler. Def olur. Sultânın hâline komayup kadına söyleyesin. Mümkün mertebe soğukdan muhâfaza ve sıcak tutsunlar. Şimdi musâhib gönderdim. Lisânen dahi sipârîş eyledim. Bolay ki [Ola ki] ya arpa cüllâbı veyâhud çorba yediresiniz. Hazret-i Allah-ü azîmü's-şân tûl-i ömür ihsân itmiş ola. Âmin. Harâretin iyülmesine ba'zı ilâc göresiz. Vâlidesi mühimm itmez [önemsemec]. Akşam gördüm. Zerre kadar tekayyüd itmiyor. (hatt-ı hümâyun)

64 BOA, AE.SAMD.III.228/21898 (beyaz üzerine hatt-ı hümâyun).

65 BOA, AE.SAMD.III.228/21903 (beyaz üzerine hatt-ı hümâyun).

66 BOA, AE.SAMD.III.221/21492 (beyaz üzerine hatt-ı hümâyun).

Benim şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyyi-ni'metim, sebeb-i devletim, bâ'is-i hayâtım efendim padişâhım; sultân-ı âlî-şân efendimizin hareketleri hekimlerden istifsâr olundukda harâret bütün ayrılmadığından iktizâ ider deyü cevâb iderler. Emîr Kadın'a dahi âdem gönderilmiştir. Gelsün bakalım o dahi bildiği gibi bir ilâc eylesün. Ne işleyelim mu'alece ekl itdirmeye imkân yok. Naçar ba'zı kuvvet virecek ilâçları takdîr itdürüp su yerine istedikce bayağı sudur deyü virilmeyi ihtiyâr ve takdîre mübâşeret olunmuştur. Hekîmbaşı'ya ve Yâsef ve Hayâtî-zâde'ye birer birer sordum. Kızamığın iktizâsı budur. Mu'aleceye müdâvemet buyursalar avn-ı Hakk ile tabî'ata imdâd idüp tiz def buyururlardı dir. Sa'âdetlü Sultân Efendimiz ise ilâca kat'an râğbet buyurmazlar. Dört beş gündür bir nesne ekl buyurmadılar. Hâlâ mübârek ayakların sıcak su ile yıkayup bir mikdâr sâkince yatarlar. Hazret-i bârî şifâ-yı tâmm ihsân eyleye. Âmîn. Hâlâ Okuyucu Hasan Efendi gelüp okumaya mübâşeret eylemiştir. (telhis)⁶⁷

6. Benim Vezîrim, kızımın rûy-ı tazelerinde dünden ziyâdece kızılık dök-müş. Gayrı kemâlin buldu. İnşâ'allahu te'âlâ def olur. Görmemiş gibi olurlar. Allah'a emânet eyledim. Rabbim tûl-i ömr ile mu'ammer eyleye! Âmîn. Hekîmbaşı ve sâ'ir hekimler ittifâk idüp fâsîd itmeği câ'iz görürler ise vaktini geçirmeyüp fâsîd itdiresiz. Hâlâ nicelerdir varup bakup arz eylesin. Bu şeb Allahu'l-azîm katı cüz'î uyku uyudum. Akl u fikrim cümle kızımadır. Bahrî Kadın'ı getürdesiz deyü yazdım. Kadına cevâblarında bir şey yazmamışlar. Getürdesiz. Kızımın yanında bulunup eğlenirsin.⁶⁸

Belirtildiği gibi bu belgeler, III. Ahmed'in baba, 'koca' ve kayınpeder gibi değişik düzlemlerdeki imajlarını ortaya koymaya ve gerek karakteri gerekse çocuk ve kadınlarıyla ilişkilerinin mahiyetine yönelik özgün tespitler yapmaya elverişli içerikleriyle bir biyograf için vazgeçilmezdirler. Bu anlamda ilk bakışta göze çarpan hususlar şunlardır: padişahın evli kızlarının sağlıklarını yakından takip etmesi, kızının yatağa düşmesinden duyduğu keder, saraydaki en güvenilir hekimleri kızının tedavisine görevlendirdiği, haremdeki kadınlarından Hümeşâh'ı kızına destek olsun diye onun yanına yollamayı düşünmesi ama bu düşüncesinin kızının zaten yanında olan annesi Emetullah Başkadın'ı rencide edeceği endişesiyle kızına Hümeşâh'ı yanında isteyip istemediğinin gizlice sorulmasını istemesi, kızının durumunun ciddiyetini koruması üzerine damadına desteğini tevekkül tavsiyesinde bulunarak hissettirdiği ve son olarak tedavi aşamasında dikkat edilecek hususlara vakıf oluşu, ancak annesinin kızının yanında durmasına rağmen bu hususlara hiç dikkat etmemesine kızması ve bundan yakınması.

67 BOA, HAT 1447/41 (telhis üzerine hatt-ı hümayun).

68 BOA, AE.SAMD.III.228/21899 (beyaz üzerine hatt-ı hümayun).

Öte yandan bu metinler, dönenim tıp bilgisi, saray doktorları, tedavi yöntemleri gibi hem Osmanlı tıp tarihi hem de Osmanlı kültür tarihi araştırmaları için mühim bilgiler barındırırlar. Nabız kontrolünün ehemmiyeti, kızamık hastalarına uygulanan tedaviler (sıcak tutup terleme, şerbet içme, fâsd yani kan aldırma), kızamıkken tercih edilen gıdalar (pişmiş ayva, arpa cüllâbı ve çorba), saray hekimlerinin adları (Yâsef, Hayâtî-zâde), tedavi sürecinde bir yandan da dua ve sadakaya verilen ehemmiyet ve münzevi kişilerin dualarının alınmasını önemsemesi bunlar arasındadır.

Bu birkaç belgenin ispatlamaya yettiği bir başka husus, III. Ahmed'in hatt-ı hümayunlarından elde edilen yapay bir günlüğün muhteva itibariyle, "Filan Kişi ve Günlüğü" şeklinde kapsamlı incelemelere konu olan gerçek günlüklerin içerikleriyle yarışacak zenginlikte olacağıdır. Nitekim mesela Karahasanoğlu'nun Telhisî Mustafa Efendi adında bir Osmanlı kadısının 18. yüzyıl başında yazdığı günlüğü üzerinde yaptığı kapsamlı inceleme çalışmasının⁶⁹ bir benzeri bu belge grubuna uygulanabilir. Karahasanoğlu'nun kadının günlüğü üzerinde uyguladığı; girdileri tematik olarak sınıflandırma, girdilerden dönemin iklim olayları, yangınları ve deprem gibi doğal afetlerini gösteren envanterler oluşturma, günlük yazarının kadılık kariyerine dair anlattıklarını 18. yüzyıl Osmanlı ilmiyesini anlamada araçsallaştırma ve en önemlisi bu şahsın duygu dünyasının kapılarını aralamaya çalışma gibi aşamalar III. Ahmed'in sunî günlüğüne uygulansa hiç şüphesiz benzer özgünlükte ve tarihsel değeri hayli yüksek saptamalara ulaşılacaktır. Böyle bir inceleme neticesinde, tarihçiler kadar farklı disiplinlerden araştırmacıların da ilgisini çekecek verilerin ortaya çıkacağı kesindir.

Diğer taraftan bu sunî günlük üzerinde inceleme yapacak *ben-anlatısı* uzmanının bazı kısıtlamalarla karşılaşması da kaçınılmazdır. Öncelikle, hadiseye *ben-anlatısı* üretme eylemi olarak bakılamayacağından bu eylemin ardındaki motivasyonun sorgulanması güç olacaktır. Aynı durum, 'ben'ini gösterme bilinciyle yazıp yazmadığını belirlemeyi de imkânsız kılar. Yine bu belgelerin, padişahın kendisini nasıl gördüğünü ortaya koyduğu kesinse de mesela nasıl göstermek istediği sorusuna ne ölçüde cevap olabileceği belirsizdir. Zira, geleceğe, yani müstakbel okuyucuya (bu okuyucu kendisi de olabilir) kendi hakkında bir kayıt düşme kaygısıyla yazılmamışlardır. Ancak diğer taraftan onun da muhatabı sadrazamına kendini nasıl gösterdiği, sergilediği kişilik örüntüleri önem arz edebilir.

69 Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzade Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2013).

Sonuç

Sonuç olarak, alana yönelik kavram ve kapsam tartışmalarının hâlâ devam ettiği ve uzmanların arasında kavramın kapsamı üzerine henüz tam bir uzlaşa sağlanamadığı şerhini de düşerek, padişahın kendi kaleminden çıkması, kullandığı 'ben' dili ve kendinden bahsettiği pasajların çokluğu III. Ahmed'in hatt-ı hümayunlarını *ben-anlatısı* yazın türüne yaklaştırsa da kavram dar anlamında kullanıldığı ve kapsam, günlük, hatırat, otobiyografi, aile tarihi, gezi kayıtları ve şahsî mektup gibi metinlerle sınırlı tutulduğunda, yazım amacı ve motivasyonu açısından bu belgelerin *ben-anlatısı* sayılması mümkün değildir. Diğer taraftan kavramın kapsamı genişletilerek türe dâhil edilen pek çok metinden daha fazla yazarı padişahın 'ben'ine ve kendilik inşa sürecine dair ipucu içermeleri hasebiyle, türün "sınırlarında gezen" metinler kategorisinde zaten rahatlıkla değerlendirilebilmelidirler. Nitekim bu belgeler içerik itibarıyla padişahın kendinden, yaşadıklarından ve iç dünyasından rahatlıkla bahsedebildiği ve gerek siyasî gerekse insanî ben'ini, yani hem kamusal hem de duygusal portresi ve imajını hayli yüksek bir 'kendilik' bilinciyle ortaya koyduğu metinlerdir.

Hatt-ı hümayunlar, Osmanlı merkez bürokrasisinin en önemli yazılı iletişim kanallarındandır ve padişahların emir ve mütalaalarını barındıran, muhatapları nezdinde kanun hükmünde bağlayıcılığa ve resmî hüviyete sahip belgelerdir. Aralarında işlevsel hiçbir farklılık bulunmadığından *beyaz üzerine* yazılanları *telhis üzerine* olanlardan ayrı tutmamak da mühimdir. Ancak bunları kişisel yazışma olarak sınıflandırmadan, içlerindeki kişisel unsurlara odaklanmak gibi bir ara formül geliştirmek ve *ben-anlatısı* perspektifinden kaynak değerini ortaya koymak mümkündür. Bu açıdan bir değerlendirme, padişahın duygularını açık ettiği samimi dil ve geniş konu yelpazesiyle III. Ahmed'in hatt-ı hümayunlarının, hayli yüksek bir kaynak değerine sahip olduğunu gösterir. Bu yazışmalar, padişahın kendisinin ve ailesinin yaşantısından tutun da hükümdar, baba, 'eş' gibi değişik düzlemlerde oluşturduğu imajlara, düşüncel ve duygusal devinimlerine, devrin maddi kültürü ve tıp terminolojisinden tutun da sosyal ve edebî hayatına kadar muhtelif kesitlerden eşsiz enstantaneleri okuyucuya sunacaktır. Hatta belgelerdeki bu zengin içerik ve padişahın 'kendilik' bilinci ve içe bakışının seviyesi, araştırmacıya bu evraklardan sunî bir *ben-anlatısı* oluşturma fikrini bile ortaya attırabilmektedir. Tabii bu kurmaca günlük üzerinde çalışma yürütmenin, araştırmacıya sağladığı olanakların yanında birtakım kısıtlamalarının da olması kaçınılmazdır.

Ben-Anlatısı Açısından Sultan III. Ahmed'in Hatt-ı Hümayunları: İmkân ve Sınırlılıklar

Öz ■ Bu çalışma, Sultan III. Ahmed'in hatt-ı hümayunları, yani kendi el yazılarıyla verdiği emirleri veya yaptığı değerlendirmeleri içeren belgeler, ben-anlatısı yazın türü kapsamında değerlendirilebilir mi sorusuna cevap arar. Bu amaçla öncelikle ben-anlatısı kavramının ortaya çıktığı tarihsel süreci ve kavramın kapsamı üzerine gerek Avrupa tarihçiliği gerekse Osmanlı tarihçiliğinde süregiden tartışmalara ilişkin genel bir çerçeve çizmeyi hedefler. Osmanlı merkez bürokrasinin en önemli yazılı iletişim araçlarından olan hatt-ı hümayunları, biçim, işlev ve içerik açısından değerlendirir. Amaç, motivasyon, tarihsel bağlam ve muhataplar gibi parametreler noktasında bu belgelerin ben-anlatısının temel dinamiklerini taşıyıp taşımadığını saptamayı kendine mesele edinir. Tarihsel malzeme olarak hatt-ı hümayunların, ben-anlatısı perspektifinden kaynak değerine odaklanır. Padişahın ben'ine ve 'kendilik' inşa sürecine dair eşsiz ipuçları içeren bu belgelerin, padişahın çok yönlü ve kişi eksenli biyografisinin inşasındaki kritik misyonuna değinir. Bilhassa son zamanlarda ivme kazanan 'tarihi insanlı yazma' trendiyle birlikte padişahların 'insan' merkezli hayat hikâyelerini oluşturmada bu belgelerin yegâneliğini ortaya koyar.

Anahtar kelimeler: Hatt-ı Hümayun, Ben-Anlatıları, Biyografi, Sultan III. Ahmed.

Kaynakça

A) Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

-Ali Emiri Tasnifi III. Ahmed (AE.SAMD.III):

1/1; 1/5; 1/6; 1/7; 1/8; 1/9; 1/10; 1/12; 1/13; 1/14; 1; 16; 64/6420; 215/20805; 221/21324; 222/21413; 222/21416; 222/21417; 222/21418; 222/21445; 222/21462; 223/21471; 223/21482; 223/21484; 221/21492; 223/21494; 223/21499; 223/21500; 223/21502; 223/21521; 223/21549; 224/21551; 224/21561; 224/21599; 224/21610; 224/21612; 225/21645; 225/21667; 225/21671; 225/21676; 225/21682; 225/21689; 225/21691; 225/21692; 225/21698; 225/21702; 225/21710; 225/21712; 225/21713; 225/21714; 225/21720; 225/21721; 225/21724; 225/21726; 225/21727; 225/21729; 225/21734; 225/21736; 225/21737; 225/21741; 225/21744; 226/21756; 227/21882; 227/21884; 227/21890; 227/21895; 228/21898; 228/21899; 228/21901; 228/21903; 228/21910; 228/21911; 228/21912; 228/21916; 228/21917; 228/21918; 228/21920; 228/21921; 228/21930; 228/21931; 228/21932; 228/21935; 228/21939; 228/21940; 228/21941; 228/21944; 228/21974; 229/22033; 230/22051; 230/12955; 232/22199.

Bâb-ı Asaî Amedi Kalemî (A.AMD): 01/52 ve 57 ve 58 ve 62 ve 63 ve 67 ve 74; 02/31 ve 68; 02/06; 03/26 ve 29 ve 30 ve 31 ve 32 ve 41 ve 56 ve 57.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT): 1447/21 ve 26 ve 27 ve 35 ve 41 ve 48; 1654/73.

Müzehebb Ferman ve Beratlar (MFB): 38; 44; 65; 72; 877.

B) Kaynak Eserler

- Afyoncu, Erhan: *III. Ahmed'in Hatt-ı Hümayunları*, İstanbul: Yeditepe 2022.
- Akyıldız, Ali: "İnsanı Yazmak, 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, L (2017), s. 219-242.
- Beşikçi, Mehmet: "Tarih Yazımında Hatırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı? Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Askerlerin Benlik-Belgeleri Özelinde Metodolojik Bir Analiz", *Toplum ve Bilim*, 144 (2018), s. 253-282.
- Burke, Peter: "Representations of the Self from Petrarch to Descartes", *Rewriting the Self. Histories from the Renaissance to the Present*, ed. Roy Porter, London: Routledge 1996, s. 17-28.
- Çörekçi, Semra: *A Methodological Approach to Early Modern Self-Narratives: Representation of the Self in Ottoman Context (1720s-1820s)*, (doktora tezi) İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022.
- Dekker, R.: "Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History", *Memoria y Civilization*, 5 (2002), s. 13-37.
- (ed.): *Egodocuments and History: Autobiographical Writing in its Social Context since the Middle Ages*, Hilversum: Verloren 2002.
- Demir, Uğur: "Hatt-ı Hümayunlar Neden Yakılırdı", *Tarihin Engin Sularında Prof. Dr. Vahdettin Engin'e Armağan*, ed. Arif Kolay, Ahmet Vurgun, İstanbul: Yeditepe 2022, s. 205-220.
- Elger, Ralf ve Köse, Yavuz (eds.): *Many Ways of Speaking About the Self: Middle Eastern Ego-Documents in Arabic, Persian, and Turkish (14th-20th Century)*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag 2010.
- Emecen, Feridun: *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II*, İstanbul: İSAM 2016.
- Ercan, Hüseyin Onur: *Pasarofça Antlaşması (1718) ve Diplomasi*, Ankara: TTK 2022.
- Fodor, Pál: "The Grand Vizierial Telhis. A Study in the Ottoman Central Administration 1566-1656", *Archivum Ottomanicum*, 15 (1997), s. 137-188.
- : "Telhis", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XL, 2011, 402-404.
- İpşirli, Mehmet: "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: IRCICA 1994.
- : "Bâbîâli", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, 1991, 378-386.
- Kafadar, Cemal: "Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature", *Studia Islamica*, 69 (1989), s. 121-150.
- Karahasanoğlu, Selim: *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 2013.
- : "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları (Ego-Documents: Potentials and Limitations as a Source for Historical Research)", *Turkish History Education Journal*, 8/1 (2019), s. 211-230.
- : "Ben-Anlatıları", *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, İstanbul: İdeal Kültür Yay. 2019, s. 280-284.

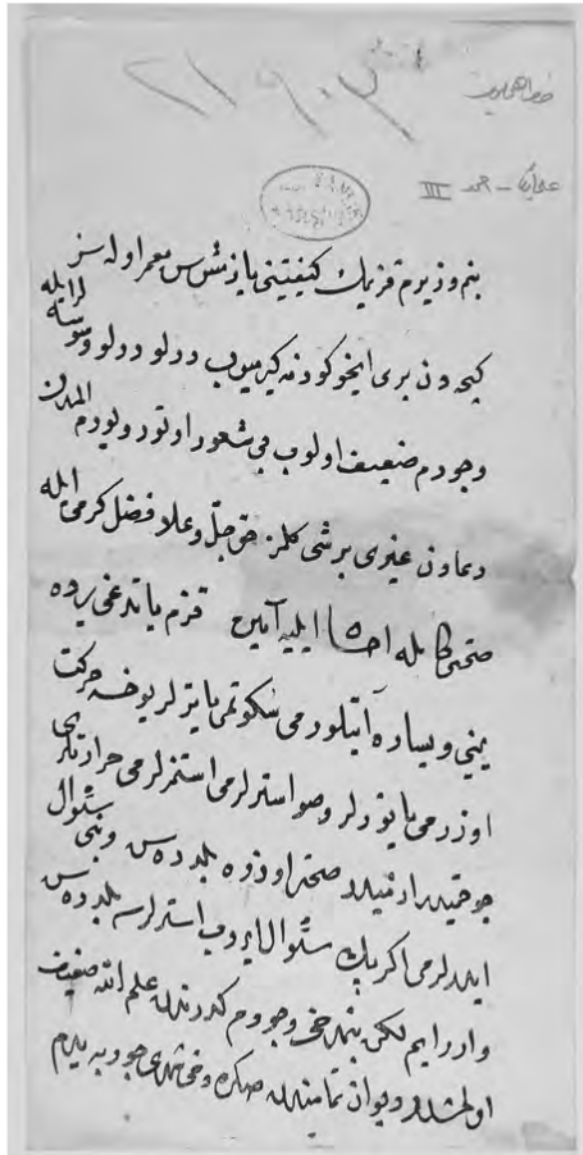
- : “Osmanlı Literatüründeki Ben-Anlatıları Çalıştayı Üzerine Rapor”, *Toplumsal Tarih*, 320 (2020), s. 8-11.
- : “Ottoman Ego-Documents: State of the Art, Roundtable”, *International Journal of Middle East Studies*, 53 (2021), s. 301-308.
- : “Niçin Çıkıyoruz?”, *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi*, I/1 (2023), s. 5-23.
- Kırmızı, Abdulhamit (ed.): *Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar*, İstanbul: Küre Yayınları 2019.
- : “Biyografi”, *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi 2018, s. 203-210.
- Koç, Bekir: “Hatt-ı Hümayunların Diplomatik Özellikleri ve Padişahı Bilgilendirme Sürecindeki Yerleri”, *OTAM*, XI/11 (2000), s. 305-313.
- Kütükoğlu, Mübahat: *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı 1994.
- : “Hatt-ı Hümayun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVI, 1997, 485-488.
- Mumcu, Ahmet: *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara: A. Ü. Hukuk Fak. Yayınları 1976.
- Orhonlu, Cengiz: *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler Telhisler (1597-1607)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi 1970.
- Ortaylı, İlber: “Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e, Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1998, s. 56-63.
- Sarıcaoğlu, Fikret: *Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı 2001.
- : “Divân-ı Hümayun’un Kronolojik Toplanma ve Merasim Günleri (1153-1210/1740-1795)”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXX (2007), s. 87-143.
- Spence, Jonathan: *Emperor of China: Self-Portrait of K’ang-hsi*, New York: Knopf 1974.
- Şehsuvaroğlu, Halûk Y.: “Eski Mektuplar”, *Tercüme*, XVI/77-80 (1964), s. 414-419.
- Terzioğlu, Derin: “Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Cogito*, 29 (2001) [*Selçuklular Özel Sayısı*], s. 284-296.
- Tuncer, Şaduman: *Sultan III. Ahmed, Günlük Yaşantısı, Yakın Çevresi ve Şahsiyeti*, İstanbul: Timaş Akademi 2023.
- : *Bir Padişaha Yakından Bakmak: Günlük Yaşam ve Yakın Çevre Özelinde Sultan III. Ahmed’in Hayatı*, (doktora tezi) İstanbul Üniversitesi, 2022.
- von Greyerz, Kaspar: “Ego-Documents: The Last Word?”, *German History*, 28 (2010), s. 273-282.
- Uzunçarşılı, İ. Hakki: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, 3. Baskı, Ankara: TTK 1998.
- : *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 3. Baskı, Ankara: TTK 1998.
- Yakar, Gülşen. ““Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları: Envanter-Analiz (1500-1800)” Başlıklı TÜBİTAK Projesi ve İstanbul Grubunun Çalışmaları I”, *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi*, I/1 (2023), s. 156-161.

EKLER

Yukarıda Sunî Ben-Anlatısı Şeklinde Kurgulanan,
Sultan III. Ahmed'in Fatma Sultan'ın Kızamık Hastalığı Sürecinde
Nevşehirli'ye Yazdığı Hatt-ı Hümâyunlar

BOA, AE.SAMD.III.228/21901

خط امیر
 ۲۱۸۹۸ - ۴۲ - ۷
 بنم و دیوم نرم ته فیضک مضمونند سر و اولیکه
 ملک ایل قیدراین م طبعتم غایت فنا بر خیز شیک
 بود که کوم کوم اوترین عا جزم امانه ایدیم بیکه
 اولستم هاشاه قادی سدی کوندردم و بن افشاید
 صحران واردم قیوده انما بکلسود سربو قادی و ده
 بکلیه سز صوفی الی جمله غلبت بر بر لرین که کونای
 کونتریه آیه یا محب الالین سلطان فریادین
 شرفایز بوس ایدم و والد لر نیه دروخ حجاب اودده
 سلام و ما ایدد کتمند قادی نه و فر سلام ایدم طام
 خاطر اینه سز اهل ایدوب کیددم یا بکر کتم و دوق بوس
 کیددم معلوم اید

BOA, AE.SAMD.III.228/21898

بنم ووزوم قزینک بریودن بریره حرکت ایله سی
 نه ایچوزر بوزن اغناش بودوکه قزاق بتوت
 طشیم دوکیوب ایچدن قاش یاخو ایچدن قزاق
 اضطرابی وار حکیمار بک کرکلور و بولیکلورده
 حرکت نه ایچوزر بولیکلورده کز براولوب قزاق قاش
 هر نه اولور اولسون برما بجه شی استعمال ایندیک
 سعی ایله سز ایرقادین جوق بولیکلورده کور کور
 بلکه برعلیج بابور لر کتده وب کور سز ایوا بتر
 کوزدک اوزر ایم حرکتلری اضطرابلارین اولدوغنه
 بوقلد حکیمارین سوال و جوابی

BOA, AE.SAMD.III.221/21492

بسم و زیرم قریب روی تازه لایق دون
 زیاده جه فرس و کیش غیری محالک بولدی
 انشا الله دفع اولدو کوش کجا اولور الله
 ایلدم زیم طویل عمره سمرالیه ایمن حکیم باشی
 و سایر حکیم لایق ایدوب فصد اتمک جائز
 کورور لایق وقتنی کجربوب فصد ایدره
 حایجه لود و اردوب باقوب عرض الیه سبب
 والله العظیم قق خیر فی او و خواویم عقلی فکرم جمله
 قریب دو بحر قادی کتوره زو دیو یازوم
 قادی نه جوابدن برشی باز مشل کتوره زو قریب
 باشم بولوب اکلند

BOA, AE.SAMD.III.228/21899

عالم زمان قیام حکیم علاج جانی
صفاق دوتوب در در و بعضی سبب
اجبر دفع اولدوسلطانک حاله قویب
فادیه سبب
سوقدن محافظه
صفاق طوسو ناسر سیدی
مصاحب کوزدم لسان دخی سبب
ایلمیم بویکه یار یه چو بی و با خود و به
بادشام
بدر بیکر حضرت الله عظیم آیه
اشعش اوله
بم سوکلو کرمانلو مهابلو قدزو و قیغم سبب دولتم باع جهانم قدم
سلطان و لشکاره افقنک کرمانلو حکم کردن استفسار اولندن حرارت
بوونو ابریل و قنده افقنا ایدر و جواب ایدر ابرقاده و می ادم
کوندلش در کسونه بقالم اودنی بدی کی برعلو المسونه ز اشعلم
معالجه اکل اندیکه امکان بون اچار ریش قوت و به جک علاجه ای تغییر
اندهوب صورتیله استدرکجه بیانی هوور دیو و یکی اخبار و قدیر
التمشدر حکیم باشیل و باسو و حیاتی زاده بر بر صردم فرامش
افقنا بی بوور معالجه به مداومت سیدله لر عوزن الله طیبسه امداد
ایوب بیز دفع جوهر ردی در سادوسلطان افقنا اسله علاجه قطعاً
دغت بوور نولر درت بس کوند برینسه اکل بوور مهابلو حاله مبارک ایاقیر
منی صولم یقیوب بر مقدار ساکنه بازلو حضرت باری شایع نام احسان
حالو اوجو بی حبه افقن کلوب او قومه مبارک ایشد

مرزبان یکنه
کوره
بعضی علاج
والد می مهم
اضام کوزدم
زده قلد قضیه
اکه یور

BOA HAT. 1447/41

